

QAÇQINLIĞIN NƏSRDƏ ƏKSI (Elçin Əfəndiyevin “Qarabağ Şikəstəsi” hekayəsi əsasında)

Günay Yediyarlı

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: gunay.yediyarli.92@mail.ru

Xülasə. Qaçqınlıq mövzusu xalqın keçdiyi tarixi bir mərhələnin bədii inikasıdır. Məqalədə Elçin Əfəndiyevin “Qarabağ Şikəstəsi” hekayəsi əsasında çağdaş Azərbaycan nəsrində qaçqınlıq mövzusu araşdırılır. Əsər qaçqınlıq mövzusunun öyrənilməsi baxımından dəyərli bir mənbədir. Tədqiqata cəlb olunan mövzunun aktuallığı, onun xalqımızın keçmişi, bu günü və gələcəyi ilə sıx bağlı olmasıdır.

Açar sözlər: Nəsr, müharibə, Qarabağ, qaçqınlıq.

**REFLECTION OF REFUGEMENT IN
PROSE (based on the story of Elchin
Efendiyev's “Karabakh Shikastasi”)**

Gunay Yediyarli

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The theme of the refugee is an artistic vision of a historical stage that the nation has passed through. In this study, the topic of refugees in contemporary Azerbaijani prose is investigated based on Elchin Efendiyev's story “Karabakh Shikastasi”. The work is a valuable resource for the study of the topic of refugees. The relevance of the topic involved in the research is that it is closely related to the past, present and future of our people.

Keywords: Prose, war, Karabakh, refugee.

**ОТРАЖЕНИЕ БЕЖЕНСТВА В ПРОЗЕ (по
повести Эльчина Эфендиева “Карабах
Шикестеси”)**

Гюнай Едиярлы

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. Тема беженства - художественное видение исторического этапа, через который прошла нация. В статье на основе повести Эльчина Эфендиева “Карабах Шикестеси” рассматривается проблема беженцев в современной азербайджанской прозе. Работа является ценным ресурсом для изучения темы беженцев. Актуальность темы исследования заключается в том, что она тесно связана с прошлым, настоящим и будущим нашего народа.

Ключевые слова: Проза, война, Карабах, беженец.

1. Giriş

Ədəbiyyatımıza nəzər saldıqda aydın görünür ki, XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində ədəbiyyatımızda Qarabağ mövzusu digər mövzuları bir xeyli üstələmişdir. Müharibənin reallıqları bədii ədəbiyyatda, əsərlərdə daha qabarıq və olduğu kimi əks etdirilir. Ədəbiyyatımızda birinci Qarabağ müharibəsindən sonra yaranan ədəbi nümunələrdə qaçqın və köçkünlərin həyat şəraiti, onların doğma torpaqlarına qayıtmaq arzusu, müharibənin özü ilə bərabər gətirdiyi acılar, yarım qalmış insan taleləri və s. daha çox işıqlandırılır. Qarabağ mövzusunun müasir ədəbiyyatımızda işlənməsini son dərəcə zəruri hesab edən E. Mehrəliyev yazır: “Qarabağ uğrunda müharibə xalqımız üçün vətən müharibəsidir və buna görə də müasir ədəbiyyatımızda onun çox mühüm bir mövzu- xalq mövzusu səviyyəsində işlənməsi son dərəcə zəruri bir yaradıcılıq vəzifəsidir. Müasir ədəbiyyatımız da bu vəzifəsini dərindən başa düşməli və onu mümkün qədər fəal surətdə həyata keçirməyə çalışmalıdır” [4, s.8].

Müharibə mövzusunda yazılan əsərlər problemə yanaşma tərzinin özünəməxsusluğu baxımından həmişə maraq doğurur. Yazıçı Elçin Əfəndiyevin yaradıcılığından da bu mövzu aparıcı xətt kimi keçir. Onun bu mövzuda yazdığı bütün əsərləri əvəzolunmaz bədii nəsr nümunələridir. Ümumiyyətlə, qaçqınlıq mövzusunda müharibədən yazmaq başqa bir şeydir, qaçqınlığın, müharibənin əsl simasını açıb göstərmək, onun insan psixologiyasında açdığı yaraları, travmanı, onun dərin sosial-psixoloji səbəblərini arayıb-axtarıb üzə çıxarmaq tamam ayrı bir şeydir.

Aşağıda bəhs edəcəyimiz əsərdə - “Qarabağ şikəstəsi” hekayəsində də müharibənin canlı, gerçək epik mənzərəsi yaradılmasa da, onun doğurduğu ağır fəsadlar yer alıb. Hekayə çağdaş Azərbaycan nəsrində Qarabağ probleminin fərqli təsviri ilə seçilən, tarixi yaddaşı gerçəklikləri ilə əks etdirən əsərlərdəndir. Əsərdə Qarabağ müharibəsinin Azərbaycan xalqının başına gətirdiyi faciələr, qaçqınlıq kimi bir bəla geniş və hərtərəfli bədii ifadəsini tapıb. Əsər Qarabağ-Şuşa qaçqınlarının problemlərini əks etdirməsi baxımından xüsusi bir maraq kəsb edir. Həyatın ağır bir sınağı ilə - qaçqınlıq problemi ilə üzləşən insanların acınacaqlı həyatı, onların hiss və düşüncələri hərtərəfli və sadə dillə oxucuya çatdırılır. Köçkünlərin Şuşadan Bakıya doğru qeyri-müəyyənliyə uzanan yolu hekayənin əsas mövzudur.

Elçinin bu kiçik hekayəsində tarixi faktlara da rast gəlinir. Yazıçı Azərbaycanda bir milyondan artıq qaçqının yaşadığını vurğulayır. “Bu insanlar Ermənistanın işğal elədiyi torpaqlardan qaçmışdılar, yüzilliklərdən bəri atalarının, babalarının doğulub, yaşayıb və öldüyü, dəfn edildiyi doğma torpaqlarından məcburi köçkün düşmüşdülər”. O, həmçinin qeyd edirdi ki, bu ölkənin əhalisi cəmi səkkiz milyon idi və Azərbaycanda hər səkkiz nəfərdən biri qaçqın idi. Elçin Əfəndiyev bunu dünyada analoqu olmayan bir hadisə adlandırır [3, s.369]. Qaçqınlıq mövzusu xalqın keçdiyi tarixi bir mərhələnin bədii inikasıdır.

2. Hekayənin birinci hissəsi. Cümü obrazı

Hekayə uzaqdan elektrik qatarının çarxlarının səsi ilə oyanan xatirələrin təsviri ilə başlayır. Hekayənin əsas qəhrəmanı Cümü Şuşanın Ağadədəli məhəlləsindən idi. Ən gözəl illərini - uşaqlığını və gəncliyini burada keçirmişdi. Şuşanın alınması ilə milyondan çox soydaşımız kimi Cümünün də xoşbəxtliyi əllərindən alınmışdı. O, tez-tez dənizin uğultusundan oyanaraq boğanaq, isti olan havada nəfəs ala bilmir, mürgüləyən kimi də düşüncəsində Şuşanın yamyaşıl, insana düşüncəsi belə sərinlik verən mənzərələri canlanır. Doğma Şuşasından didərgin düşən Cümü artıq on ildir ki, Buzovnada fəhlə yataqxanasında keçmiş xatirələrlə yaşayır. Cümünün həyatı, ömrü sanki Şuşada, elə Ağadədəli məhəlləsində qalmışdı. O, elə bil ondan sonra yaşamamışdı. Hərdən elə hiss edirdi ki, o, bir də həmin gözəl yerlərə gedə bilməyəcək, elə fəhlə yataqxanasında da ölüb, elə buralarda da dəfn olunacaq. Cümü toy günündə çalınan Qarabağ şikəstəsini ürək ağrısı ilə yadına salırdı. “Son vaxtlar Cümü səhər tezdən hansısa bir səsə - əslində, bu, səsdə deyildi, nəsə avaza oxşayan bir şey idi - yuxudan oyanırdı və heç cürə başa düşə bilmirdi ki, bu, nə sədi? Nə avazdı? - dənizin uğultusu deyildi

(bunu Cümü dəqiq bilirdi) xəzrinin, ya giləvarın da səsi deyildi, nəsə qarışıq bir avaz idi və bir sübh çağı Cümü yenə bu avaza oyanıb yerindən qalxdı, otaqdan çıxıb aralıqın axırındakı tualetə getdi və əlüzyuyanın üst tərəfindən asılmış paslı dəmir çərçivəli köhnə güzgüdə özünə baxa-baxa birdən başa düşdü ki, onu yuxudan oyadan o avaz Malıbəyli Köhnə Qaval İsgəndərin onların toyunda oxuduğu o “Qarabağ şikəstəsi” idi [3, s.366].

Uşaqlığını, gəncliyini keçirdiyin yerlərdə böyüyə bilmək, yaşlanmaq özü də çox böyük xoşbəxtlikdir. Cümü və Cümükimilər məhz bu xoşbəxtlikdən məhrum edilmişdi. “Çox çox illər bundan əvvəl Yevlaxdan Bakıya gedən qatar on yeddi yaşlı bir oğlanı işıqlı, hərarətli, sirli-sehirli bir gələcəyə aparırdı... və o qatarın dəmir çarxlarının çakka-çukunu sədası uzaqlardan gələn bir “Qarabağ şikəstəsi” müşayiət edirdi...” [3, s.374].

Əsər o qədər sadə dillə yazılmışdır ki, oxucuya təsir gücünün çoxluğu bəlkə də bundan da asılıdır. Əsəd Cahangirin özünün *On Üçüncü Gecə* (Xalq yazıçısı Elçin haqqında məqalələr) adlı kitabında belə maraqlı düşüncələri var. O, yazır: elə yazıçılar var ki, ilk oxunuşdan doğmalığı hiss edirsən: elə bil ki, o, sənin dilinin ucunda olan, həm də ağına gəlməyən sözləri yazır. Hətta adama elə gəlir ki, bu sözlər özününküdür. Elçin mənim üçün belə yazıçılardandır” [1, s.3]. Doğurdan da, Elçin sözlərində özünəməxsus axıcılıq, sözün əsl mənasında yüngüllük var və o, bununla öz oxucusunu rahatlıqla ələ alır.

Hekayədə Cümü ilə yanaşı, bir çox başqa obrazlarla da tanış oluruq. Cümünün arvadı Sona, acınacaqlı qaçqın həyatında yurd həsrətindən yaddaşını itirən Məmməd kişi və onun arvadı Sürəyya xala... Bəzən gözləməkdən yorulan, uzun sürən intizardan bezən, bəzən də içində inamsızlıq baş qaldırıb əli hər şeydən üzülən bu insanların - qaçqın obrazların da həyat tərzinə diqqət çəkilir. Hekayədə müharibədən sonrakı ruh halı, insan psixologiyası dəqiq təsvir edilir. Təsvir edilən obrazlar vasitəsilə müharibə dövrü insanının gərgin və mürəkkəb psixologiyası incə detallara qədər açılıb-göstərilir. Bu insanların tək-cə torpağı yox, xoşbəxtliyi, gələcəyə olan ümidləri də torpaqla bərabər əllərindən alınmışdı. Yazıçı o qədər xüsusi incəliklə bu insanların acınacaqlı taleyini təsvir edir ki, hər şey bir film kimi oxucunun gözləri önündən gəlib keçir, obrazlar tanıdığı, gördüyün insanlara çevrilir. Əslində, uzun illərin yurd həsrətlilərinin keçirdiyi hissləri təəvvür etmək çətin deyil, çətin olmamalıdır. Qaçqınlıq faciəsinin mahiyyətini duymaq, anlamaq üçün sadəcə bir anlığa özümüzü onların yerinə qoymağı bacarmalıyıq. Hər gecə səhərin hansı xəbərlə açılacağını bilmədən başını yastığa qoymaq, hər səhəri ümidlə açmaq arzusu. Qaçqın həyatı müxtəlif faciə və fəlakətlərin hamısını eyni anda yaşamağa bərabərdir. Oxuduqca görürsən ki, hər birinin acılarıyla dolu öz həyat hekayəsi var.

Müharibə həm mühitin, həm də insanların iç üzünü açıb göstərir. Ümumiyyətlə, Elçin qələmində müharibə insanının ağrısını, yara almış ruhunu dəqiq ifadə eləmək gücü var. Ədəbiyyatşünas alim, akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun yazıçı Elçin haqqında maraqlı fikirləri var: O, qeyd edir ki, “Elçində bədii idrak duyğusu güclü və cəlbədidir. Müxtəlif əhvali-ruhiyyəli, müxtəlif fərdi həyat yolları keçən adamların mənəvi aləminə eyni zamanda dərinlən nüfuz etmək qabiliyyəti onun yazıçılıq istedadının ən qüvvətli cəhətidir. Onun

müxtəlif sənəd sahibləri olan obrazları nəinki mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri, arzuları, əməlləri, həm də peşələrinə və yaşlarına görə də qocası qoca, cavanı cavan, uşağı uşaq kimi inandırıcıdır, realdır [2, s.242].

3. Hekayənin ikinci hissəsi. İzabel obrazı

Hekayənin ikinci hissəsində maraqlı bir obraz - BMT-nin əməkdaşı İzabel Xanukoffun obrazı ilə tanış oluruq. İzabel Xanukoff BMT-nin Qaçqın üzrə Ali Komissarlığında işləyirdi. Onun işi qaçqınlarla bağlı idi. Anası Ziba Qubanın Qırmızı qəsəbəsindən idi, ərə gedəndən sonra o, ailəsinin təkidi ilə İordaniya sahillərində yaşamağa başlamışdı. İyirmi ildən çox İzraildə yaşasa da, onun ürəyi Azərbaycanda qalmışdı. Həmişə yurd həsrəti çəkən Ziba ağciyər xərcəngindən İzraildə də dünyasını dəyişmişdi. İzabel anası Zibadan Azərbaycan haqqında çox şey eşitmişdi. Buna görə də onun Azərbaycana ezam olunması onun üçün çox qiymətli idi. Həm Cümü, həm də İzabel Xanukoff obrazında “yurd həsrəti” var. Onlar hər ikisi uzaq və doğma olan torpağın rəmzidir. Ancaq onların keçirdiyi hissləri bir-biri ilə müqayisəyə gəlinməzdi. İ. Xanukoffda olan həsrət ananın ruhunu şad etmək üçün xatirələrin oyatdığı maraqdır. O, yurd həsrəti çəkdiyi üçün yox, sadəcə öz vəzifə borcunu yerinə yetirmək üçün bura gəlmişdi. Cümü isə həm fiziki, həm də mənəvi əzab çəkirdi. Onun nisgili hər gün bir az daha alovlanırdı. Cümünün timsalında biz işğalçılıq siyasətinin ağır nəticəsi və onun qurbanlarının mənəvi əzabının təsvirini görürük. Çünki Cümü və onun kimilər ev-eşiyini, doğma yurdunu ixtiyarsız tərk etmişdi. Torpağını itirən insan isə heç vaxt xoşbəxt ola bilməz.

“Elçinin əsərlərində insana böyük məhəbbətlə yanaşı, böyük inam da ifadə olunur. Təsadüfi deyildir ki, oxucu onun qəhrəmanlarının çoxunun varlığında, içində bir insaniyyət işığı ilə rastlaşır. Elçin bir yazıçı kimi insanda bu işığın varlığına nəinki inanır, buna oxucunu da inandıra bilir” [5, s.524]. Onun bu əsərlərindəki qəhrəmanlarının da saflığı, daxili təmizliyi ilə mühitin, dünyanın eybəcərlikləri ziddiyyət təşkil edir.

Hekayədə diqqət çəkən daha bir obraz isə Ağadadaşdır. Bu obraz vasitəsilə yazıçı Cümü və Cümü kimi digər qaçqınlarla eyni qəsəbədə yaşayan vətəndaşlarımızın necə onlara biganə münasibət göstərdiyini təsvir edir. Ağadadaş nəinki Cümü və Cümlərin halını, əhvalını duymaqdan, anlamaqdan uzaqdır, hətta Qarabağ faciəsinin ona sanki heç bir aidiyyəti yoxdur. O, gündəlik yaşamına davam edir, iş günü işləyir, istirahət günü futbola baxır, nərd oynayır, gecələr də arvadının yanında rahat yatağına yatır. Bu iki obraz arasındakı fərq bunda idi ki, əgər dənizin, dalğaların səsi, qayalığın uğultusu Ağadadaşa bir sərinlik, rahatlıq gətirir, ruhunu oxşayır, ona yuxu verirdisə, Cümünü narahat edir, yatmağa qoymurdu. Çünki biri yurd sahibi, digəri isə yurdsuz idi.

4. Fərqli obrazlarda qaçqınlığın təsviri

Yazığımız üç fərqli obraz, üç fərqli insan, üç fərqli taleni - Cümü, İzabel və Ağadadaş obrazlarını təsvir etməklə yurd, yurd həsrəti ilə bağlı fərqli hiss və duyğuları, oxşar və fərqli məqamları üzə çıxarır. Yazıçı hekayədə Məmməd kişinin həyat yoldaşı Sürəyya ilə İzabel Xanukoffun arasında olan bir danışiq vasitəsilə xarici təşkilatların da Qarabağ məsələsinə necə biganə münasibət göstərdiyinə diqqət çəkir. Bu obraz vasitəsilə yazıçı çatdırır ki, qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli quru sözlərdən yox, konkret hərəkətlərdən keçir. “Sürəyya İzabel Xanukoffun qarşısına çıxaraq - Bura bax, - dedi. - Bizə heç nə lazım deyil! Bizə humanitar yardım da lazım deyil! Onu da aparın ermənilərə verin! Bizə heç nə lazım deyil! A tövbə! Bizə Şuşanı qaytarın! - Sonra üzünü tərcüməçi qıza tutdu: - Az tərcümə elə! - Və tərcüməçi qız onun sözlərini tərcümə etməyə başlayanda, beşinci mərtəbədə düşüb uşaqlarla birlikdə xaricdən gələn növbəti qonağa tamaşa edən Qalibin - (Cümü ilə Sonanın oğlunun) - qolundan yapışib irəli çəkdi. - Bax, bu Şuşanı görməyib, burda anadan olub! Bunun vətəni bu yataqxanadı! Yataqxana adamın vətəni olar? Yataqxana adamın torpağı olar? - Sonra da aralığın açıq pəncərəsindən əlini uzadıb zeytun ağacının altındakı skamyada oturmmuş Məmməd kişini göstərə-göstərə əməlli-başlı qışqırdı, elə bil Şuşanı erməni yox, bu uzun, kürən qız onların əllərindən almışdı! Odur, bax, - dedi, - mənim kişim on ildi orda oturub öz-özü ilə danışır! Nər kimi kişi idi! Top atsaydın, yıxılmazdı! - Və daha da bərkdən qışqırdı: - Şuşanı qaytar bizə! Şuşanı!.. Şuşanı!..” [3, s.370]. Kiçik ancaq çox düşündürücü və təsirli bir hissədə qaçqınlıq, didərginlik faciəsinin böyüklüyü var.

Qarabağ müharibəsindən bəhs edən əsərləri oxuyanda, onları təhlil edəndə məşhur italyan rəssamı Pikassonun müharibə haqqında dediyi “Müharibə elə bir dəhşətli mühakimə üsuludur ki, məhkum edəni də, məhkum olunanı da məhv edir” fikri yada düşür.

Çoxsaylı tənqidçilər Elçinin “Qarabağ şikəstəsi” hekayəsini müasir Azərbaycan ədəbiyyatında qeyri-adi hadisə kimi qiymətləndirirlər. Çünki bu hekayə yazığımızın yaradıcılığında yeni mərhələnin başladığından xəbər verir. Hekayə ən xırda hiss və duyğuları təfərrüatı ilə oxucusuna çatdırma bilmək gücünə qadirdir. Onu oxuyan oxucu qaçqın və köçkün psixologiyasının ən dərin qatlarına enə bilir. Kiçik bir hekayə xalqımızın başına gələn böyük bir faciəni bütün incəlikləri ilə açıq şəkildə ifadə edir.

Ədəbiyyat reallığının insan təfəkküründəki obrazlı əksidir. Reallığı dərk edib, onu dərindən qavrayıb, hadisələri şüur süzgecindən keçirən yazıçı uğurlu bir əsər ərsəyə gətirə bilər. Yazıçı yaşadığı şeyi, içində olduğu mühiti daha yaxşı yaza bilər. Elçin də bu ağırı, acını dərindən yaşamasa, qaçqınların faciəsinə ürəyindən keçirməsə, belə bir təsirli, qəlbə toxunan əsər yaza bilməzdi. Kədər sanki hekayənin bütün ruhuna hopdurulmuşdur.

Nəticə. Yazıçı hekayənin sonunda aydın göstərir ki, üçrəngli bayrağın altında bir millət olaraq birləşməsək, küskünlüyü atıb milli birlik yaratmasaq, Qarabağımızı, Şuşanı qaytara bilmərik. O, Qarabağ problemini milli tale problemi kimi görür və bunu bizə aşılrayır. Bu gün bu əsərlər yazımızın illər öncəki ümidinin, arzusunun gerçəkləşməsidir. Azad olan Qarabağa, doğma Şuşaya işiq saçan məşəldir.

Heç şübhə yoxdur ki, torpaqlarımızın azad edilməsində belə qiymətli əsərlərin böyük rolu olmuşdur. Ulu öndərin ibrətamiz bir fikri var: “Bizim tariximiz bizə ibrət dərsi verməlidir”. Onun bu dəyərli fikri yaddaşımıza yazılanları dərindən öyrənməyə bizə stimül verir. Biz tariximizin hər səhifəsini, həm acılı, həm də qürurlu olanlarını unutmamalıyıq, gələcək nəsillərə unutmamalıyıq. Əksinə, yaddaşlara həkk etməliyik. Çünki unutmamlıq millətin ruhunu öldürür, onun mənəviyyatına ziyan vurur. Tarixdən ibrət götürməyən xalqların faciələri təkrarlanır. Adətən, bu, belə olur. Məhz buna görə də qaçqınlıq faciəsini özündə əks etdirən qiymətli əsərlərin üzə çıxarılması, öyrənilməsi və təbliğ edilməsi vacibdir. Öz dədə-baba, tarixi-etnik torpaqlarından qovulmuş həmvətənlərimizin çəkdiyi əzab-əziyyətləri dilə gətirən bu əsərlər qiymətli sənət nümunələridir.

Şükürlər olsun ki, digər işğal edilmiş torpaqlarımız kimi, bu gün Şuşa da azaddır, çəkilən nigarançılığa və həsrətə artıq son qoyulub. Yurd nisgili, yurd həsrəti yoxdur. Artıq fəxarət hissi ilə Şuşa bizimdir!... Qarabağ bizimdir! - deyə bilərik. Xalqım artıq qürur hissi ilə, alını açıq bu qələbənin, zəfərin sevincini yaşayır. Elə bir Zəfər ki, onu nə biz, nə də dünya unudacaq. Xüsusilə də, hərbiçilərimizin göstərdiyi Şuşa rəşadəti dünya hərbi sənəti tarixində əbədi olaraq qalacaq. Böyük zəfərimiz bizdə çox böyük özgüvən yaratdı və bu özgüvən üstümüzdən 30 illik əzginliyi götürdü. Bu zəfər tarix boyu şanlı qürur mənbəyimiz olaraq qalacaq. Bundan sonra Cənab Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin və qüdrətli ordumuzun sayəsində ədəbiyyatımız qəhrəmanlıq salnamələri ilə zənginləşəcək. Ədəbi çevrədə belə bir deyim var: “Müharibə haqqında ən yaxşı əsərlər müharibə bitdikdən sonra yazılır”. Azərbaycan ədəbiyyatında da indi daha qiymətli əsərlər yaranacaq. Ədəbiyyatımıza yeni nəfəs, yeni ruh gələcək. Bu torpaqlarda yenidən “Qarabağ şikəstəsi” oxunacaq, yer də, göy də güləcək, torpaq cana gələcək.

Ədəbiyyat

1. Cahangir Ə. (2016), On üçüncü gecə (Xalq yazıçısı Elçin haqqında məqalələr). Bakı: Təhsil, 157.
2. Cəfərov M. (1980), Həmişə bizimlə. Bakı: Yazıçı, 359.
3. Əfəndiyev E. (2005). Seçilmiş əsərləri. On cildə, I cild. Bakı: Çinar çap, 626.
4. Mehrəliyev E. (2000), Müharibə və ədəbiyyat. Qarabağ uğrunda mübarizə və 90-cı illərin Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Azər nəşr, 227.
5. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı (2007), İki cildə, II cild. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 564.